

Út a modern török alkotmányhoz

A török alkotmány történeti gyökerei-Korszakok és dokumentumok az ottomán időkből

Bevezetés: Ottomán Birodalom – történeti alkotmány – alapjogok – 1808-1908

Az ottomán jogfejlődés a jogtörténet mostohagyereke. A legtöbb Törökországgal foglalkozó magyar nyelvű jogtörténeti munka a török hódoltsági igazgatással, vagy a modern török köztársaság alkotmányfejlődésével foglalkozik, kevesebb figyelmet szentelve az ottomán történeti alkotmány átfogó bemutatásának.

Az ottomán állam az egyetlen olyan politikai szerveződés volt, amely hivatalosan is elismerte mind a három monoteista vallást: az iszlámot, a kereszténységet és a judaizmust. Emellett biztosította e csoportok, továbbá etnikai, nyelvi alcsoportjaik harmonikus együttélését, egységes közjogi szabályozásuk mellett megőrizve identitásukat és magánjogi szokásrendszerüket is.² Az ottomán szabályozás alá eső etnikai és nyelvi csoportok száma közel hatvan volt,³ melyek egészben, vagy részben a mai Európa, Ázsia és Afrika harmincnyolc modern államának társadalmába integrálódtak, így az oszmán-török történelem, különösen a birodalom közjogtörténete nélkülözhetetlen része a mai Balkán és Közép-Kelet történelmének és jogfejlődésének.⁴ Az Oszmán⁵ Birodalom (1299-1918) közjogi alapjainak bemutatása ezért is indokolt.

Az Ottomán Birodalom történeti alkotmányának, alapvető jogokat érintő dokumentumai alakulásának bemutatása lehetővé teszi a modern török köztársaság közjogi szemléletének könnyebb megértését és annak a korabeli magyar alkotmányjoggal és a korabeli európai gyakorlattal történő összehasonlítását is.

I. Az Ottomán Birodalom, mint speciális államszerveződés

A türk törzs⁶ Közép-Ázsiából származik, őshazájukat a tudomány az Altáj hegyvidék és környékére teszi.⁷ Az első velük kapcsolatos feljegyzések a 6. századra datálják hordaszerű szerveződések megjelenését. A törökök a keletről nyugatra vándorló nomád törzsek közül szinte utolsóként érkeztek Anatóliába, ahol a 11. század utolsó évtizedeiben telepedtek le.⁸ A mohamedán vallásra a történettudósok szerint a 10. század közepe táján tértek át.⁹

¹ egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam-és jogtudományi kar, Jogtörténeti Tanszék, siska.katalin@law.unideb.hu

² Toynbee, Arnold Joseph: *The Ottoman Empire's Place in the World History*. „In”: KARPAT, Kemal Hasim (szerk.): *The Ottoman State and its Place in World History*. Brill, Leiden, 1974. 15-28. o.

³ Toynbee, Arnold Joseph: *The Ottoman Empire's...*, 22. o.

⁴ Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom I. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014, 10-11. o.

⁵ Az „Ottomán” kifejezés I. Oszmán uralkodó nevének anglicizált változata.

⁶ A kilenc uguz törzsből, melyeket a mai törökök őseiként tartanak számon az egyik volt a türk. „In”: Flesch István: *A Török Köztársaság története*. Corvina, Budapest, 2007. 15. o.

⁷ Antoniou, Vasilía Lilian – Soysal, Yasemin Nuhoglu: *Nation and the Other in Grek and Turkish History Textbooks*. „In”: Schissler, Hanna – Soysal, Yasemin Nuhoglu (szerk.): *The Nation Europe and the World. Textbooks and Curricula in Transition*. Berghahn Books, London, 2005. 105-122. 106. o.

⁸ Flesch István: *A Török Köztársaság Története*. Corvina, Budapest, 2007, 14. o.

⁹ Karpát, Kemal Hasim: *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*. Brill, Leiden, 2003, 438. o.

A 11. század közepén ők alapították meg a szeldzsuk államot,¹⁰ amely gyakorlatilag egy kalóz állam¹¹ volt, tagjai pedig rendszeresen a Bizánci Birodalom rovására szereztek területeket.¹² Első uralkodójuk Ertugrul¹³ bég, aki Szeldzsuk kán, az uguz-türk törzs vezetőjének az unokája volt.¹⁴

A törkök¹⁵ később mind nagyobb tömegben érkeztek Keletről Anatóliába. Ahogy áthaladtak Perzsián, érintkezésbe kerültek a perzsa műveltséggel és nyelvük arab szavakkal gazdagodott. Vándorlásuk során a muzulmán világ gyakorolta rájuk a legmaradandóbb hatást.¹⁶ Sorozatos katonai győzelmeik nyomán keletkezett az az arab szóhasználat, hogy „*A mindenható Isten mondja: van egy hadseregem, katonáit törököknek hívják. Valahányszor megharagszom egy népre, rájuk eresztem törökjeimet.*”¹⁷ Török eredetűek voltak az Indiát meghódító mogulok, és főleg türk harcosokból álló sereg mért megsemmisítő csapást 1260-ban a mongol hordára.¹⁸ A mongolok azonban Anatóliában megsemmisítették a szeldzsukok hatalmát, és sok kis török nyelvű fejedelemség jött létre. Közülük egy, a Bithynia fejedelemség, mely a mai Bursa város vidékén található, – akkoriban Bizánccal volt szomszédos – valósággal vonzotta a legmerészebb türk harcosokat.¹⁹

A törkök által irányított és vezetett Ottomán Birodalmat akkor alapították meg, amikor Bithynia fejedelemség hadura I. Oszmán,²⁰ akiről az uralkodóház a nevét kapta (Kr. u. 1281-1326) 1299-ben, a szeldzsuk állam széthullása után hatalomra lépett.²¹

Az ottomán államszerveződés legfontosabb belső kohéziós erőinek meghatározása, melyek hat évszázadon keresztül (1299-1918) három kontinensre kiterjedten, egyre növekvő heterogenitás mellett a modern államokra jellemző elemek nélkül biztosították az együttélés feltételeit, jelenleg is vitatottak és nem teljesen feltártak. A témát kutatók egyik *doyen*-je, Kemal Hasim Karpat török történészprofesszor szerint a legtöbb létező teória nem foglalkozik azzal a ténnyel, hogy nem csupán az ottomán társadalmat, hanem a végrehajtásért felelős vezetői réteget is azok az etnikai csoportok reprezentánsai alkották, melyek végül elérték az önálló államiságot.²² Vannak olyan teóriák,²³ melyek szerint az ottomán államszervezet a Bizánci Birodalom mintájára jött létre, vagy egy – az uralkodóosztály által mesterségesen kitalált – türk nemzetségtudat tartotta össze, de véleményem szerint a legújabb kutatások eredményeinek ismeretében e megállapítások vitathatóak. A legújabb kutatások azt hangsúlyozzák, hogy az ottomán állam tartósságát speciális belső szervezetének, az alattvalói által elfoglalt területnek, alattvalói rátermettségének, vallási és közösségi befogadóképességének, továbbá a vezető közigazgatási, majd kormánytisztviselőknek

¹⁰ Quataert, Donald – Inalcik, Halil – Faroqhi, Suraiya – McGowan, Bruce – Pamuk, Sevket, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press, New York, 1997. 34. o.

¹¹ Dzsihangir, Fehmi: *A Török Köztársaság fél évszázada*. Politikai és gazdasági áttekintés, Kossuth, 1974. 5. o.

¹² Flesch István történész szerint Törökország igazi története 1071-ben kezdődött a Van-tótól északra elterülő Malazgirt (akkori Manzikert) nevű helyen, ahol Arparszlan szeldzsuk uralkodó tönkrevverte Romanosz Diogenész bizánci császár hadait. „In”: Flesch István, *A Török Köztársaság...*, 14. o.

¹³ Ertugrul I. Oszmán, az Ottomán Birodalom alapítójának apja volt.

¹⁴ Hekimoglu, Mehmet Merdan, *Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic*, Grin Verlag, München, 2010. 6-7. o.

¹⁵ Először a Türk Birodalom alapító nemzetségét, később ugyanezen Birodalom uralma alatt egyesített, török nyelveket beszélő népeket nevezzük törököknek.

¹⁶ Itzkowitz, Norman: *Ottoman Empire and Islamic Tradition*. The University of Chicago Press, London, 2008. (első kiadás 1972.) 17. o.

¹⁷ Flesch István: *A Török Köztársaság...*, 16. o.

¹⁸ Demant, Peter: *Islam vs. Islamism. The Dilemma of the Muslim World*. Praeger, London, 2006. 16-17. o.

¹⁹ Flesch István, *A Török Köztársaság...*, 17. o.

²⁰ Az Ottomán az I. Oszmán uralkodó nevének anglicizált változata.

²¹ Lewis, Bernard: *Isztambul és az oszmán civilizáció*. Gondolat, Budapest, 1981, 163. o.

²² Karpat, Kemal Hasim: *The Stages of Ottoman History: A Structural Comparative Approach*. „In”: Karpat, Kemal Hasim (szerk.): *The Ottoman State and its Place in World History*. Brill, Leiden, 1974. 79-99. o.

²³ Joseph von Hammer-Purgstall, Johann Wilhelm Zinkeisen, Nicolae Iorga.

megfelelő kialakításának köszönhető. Arnold Joseph Toynbee brit történészprofesszor aláhúzza azt a tényt, hogy ugyan az ottomán államot egy kis nomád csoport alapította Ertugrul vezetésével, de tulajdonképpen az ezt követően bekövetkező, a török ajkú városiak és nomádok óriási mértékű Anatóliába történő migrációja jelentette az oszmán állam megalakulását.²⁴ Ez a mind etnikai, mind vallási szempontból sokszínű ottomán állam pedig egy olyan etnikai és szociális alapú egyensúly révén érte el a belső kohéziót, melynek tartósságát mind állami, mind kormányzati szinten csak erősítette az ún. nemzeti ideológia hiánya.²⁵ ²⁶ A Bizánci Birodalom hatása pedig elsősorban a bírósági eljárások és a közigazgatási gyakorlat tekintetében érvényesült.²⁷

II. A Janus arcú ottomán jogrendszeréről

Az ottomán jog vizsgálata szempontjából kulcsfontosságú a magánjog és a közjog elválasztása. A magánjog tekintetében az iszlám szabályozást teljes mértékben adaptálták.²⁸ Az ottomán közjog azonban több szempontból is kettős természetű volt. A jogelvek tekintetében követte az iszlám elveit, miközben szigorúan ragaszkodott a régi türk szabályozás koncepciójához is.

Az iszlám szerint a szuverenitás Istenhez, a muszlim közösség vezetése pedig a kalifához,²⁹ Mohamed próféta törvényes örököséhez tartozik. Az Oszmán Birodalom hatalomkeletkezési elmélete azonban a régi türk legitimitási felfogásból ered az iszlám előtti korból, azaz a hatalom és vezetés joga Istentől származik. Elképzeléseik szerint azonban Isten az ottomán család minden férfi tagjának abszolút jogot biztosított az állam kormányzásához. Kezdetben ez a család minden férfitagját megillette, a 17. századtól azonban életbe lépett a szeniorátus elve és ez a jog kizárólag az elsőszülött fiúé lett.³⁰

Az ottomán jog a birodalom területén érvényben lévő iszlám³¹ vallásjogából és a szultáni dekrétumok összességéből állt. A muszlim vallásjog (*saria*) két részből állt: a Korán kinyilatkoztatásaiból és Mohamed próféta szokásainak gyűjteményéből (*szunna*, törökül: *sünnet*). Két másodlagos jogforrás is létezett, a muszlim vallástudósok véleménye (törökül: *rey*) és ezek alapján egy *communis opinio* (törökül: *icma*) valamint az analógia módszerével

²⁴ Toynbee, Arnold Joseph: *The Ottoman Empire's...*, 22. o., „In”: Karpát, Kemal Hasim (szerk.): *The Ottoman State and its Place in World History...*, 22. o.

²⁵ Karpát, Kemal Hasim: *The Stages of Ottoman History: A Structural Comparative Approach*. „In”: Toynbee i.m. 79-99. o.

²⁶ Végül az új társadalmi és politikai erők kieroszakoltak egy új közösségi és vallási elrendezést és megteremtették az alapját az ún. etnikai nacionalizmusnak, mely önmagában homlokegyenest ellentmond az önkiegyensúlyozó, etnikailag és vallásilag sokszínű állami elrendezésnek, melyen a klasszikus ottomán állam alapult. Az állam, mely képtelen volt ennek a kihívásnak megfelelni folyamatosan felbomlott, de előtte átalakította magát muszlim, majd török nemzetállammá.

²⁷ Shaw, Stanford Jay – Shaw, Ezel Kurul: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 1. kötet, Cambridge University Press, New York, 1976, 24. o.

²⁸ Bozkurt, Gülnihal: *Review of the Ottoman Legal System*. 3 OTAM (Osmanlı Tarihi Arastırma ve Uygulama Merkezi Dergisi – Ottoman History Research and Application Journal) 1992, 115, 117, 121. o. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10563.pdf>, (2015.02.18.)

²⁹ Az iszlám legfőbb vallási vezetője, mely eleinte világi hatalommal, elsősorban szubszidiárius jellegű jogi tanácsadói munkával is párosult. A későbbiekben jogi szerepét az ulema vette át, de kalifa bevonásával. „In”: Zaman, Muhammad Quasim: *The Caliphs, the 'Ulamā', and the Law: Defining the Role and Function of the Caliph in the Early 'Abbāsīd Period*. *Islamic Law and Society*, 4/1/1997, 1-36. 11. o. <http://www.jstor.org/stable/3399239> (2015.02.18.)

³⁰ Hekimoglu, Mehmet Merdan: *Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic*. Grin Verlag, München, 2010. 5. o.

³¹ Az iszlám a vallás megnevezésére szolgáló kifejezés, hasonlóan a kereszténység szóhoz. A muszlim a hívő megjelölésére szolgál, hasonlóan a keresztény kifejezéshez.

végzett jogalkotás (törökül *Kiyas*). Emellett kiegészítő jogszabályként érvényben voltak szultáni rendeletek (törökül *ferman*), és ide tartoztak a szultán egyszemélyes döntései is, melyekre az iszlám különösen a közjogot érintő befejezetlen és hiányos szabályai miatt a fennálló joghézagok kitöltése érdekében volt szükség. Az ottomán uralkodó ezen egyszemélyes döntései török jogszokásokon, szokásjogi gyakorlaton alapultak és azokat az Ottomán Birodalom vallásjogi hivatala (*ulema*) vezetőjének a *sejhüiszlámnak* (törökül: *Seyhülislam*) kellett jóváhagynia. A jóváhagyás (*fetva*, *fatwa*) gyakorlatilag egy megjegyzés volt, miszerint ezek a döntések (*kanunlar*) összhangban vannak az iszlám jogával. Ezek a döntések közigazgatási jogba tartozó szultáni direktíváknak számítottak,³² és egyetlen iszlám államban sem volt ennyire elterjedt az alkalmazása, mint az Ottomán Birodalomban.³³ A sejhüiszlámot a szultán nevezte ki, és bármikor leválthatta; megbízatása tehát a mindenkori szultán/padisah³⁴ óhajától függött.³⁵

Az ottomán jog szigorúan a közjog tekintetében érvényesült. A nem muszlim közösségek – melyek a birodalom népei hierarchiájában a muszlim közösségek alatt helyezkedtek el – magánjoga tekintetében az állam szabad kezét engedett. Az Ottomán Birodalomban dominánsan az iszlám jog (jogelvekben régi türk szabályokkal kettősségben) érvényesült, de a nem muszlim személyekkel kapcsolatos jogvitákat, kivéve a büntetőjogi jellegűeket nem vihették az iszlám bíróságai elé. Ennél fogva a különböző vallási közösségek (muszlim, keresztény, zsidó) megalapították saját bíróságaikat, melyek a kezdetekben³⁶ egyidejűleg, saját jogrendszerük használatával egymás mellett működtek.³⁷

Az államhatalom – ideértve a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalmat – a hatalommegosztás elvével ellentétben egyetlen személyben koncentráldott: a szultánban, aki hatalmát az ottomán jog szabályaival összhangban gyakorolta. Az uralkodóra alkalmazott szultán/kalifa kettős megjelölés alkalmazásának módja is igazolja a jogrendszer kettősségét. A szultán szó arab eredetű szó, melynek jelentése hatalom, hatalmas. 750-1258 között nem is használták uralkodó megjelölésére. A szultán, mint „uralkodó” megjelölés első, írásos dokumentumokban történő megjelenésének pontos dátuma máig vitatott. Egyesek ezt I. Bajazid (1354-1403) uralkodása, mások I. Mehmet (1402-1421) uralkodására teszik. A padisah türk, vagy tatár eredetű szót, melynek jelentése sahok feje, legfőbb uralkodó szintén használták a 15. századtól az ottomán uralkodó megjelölésére, a köznyelvi használatban azonban jóval gyakrabban, mint a szultán megjelölést. Az etimológusok szerint ez a kettős szóhasználat, mely a pénzerméken is váltakozva került feltüntetésre erőteljesen utalt a türk eredetre, hangsúlyozva az ottomán Birodalom közép-ázsiai gyökereit, a kontinuitást és a kettősséget.³⁸

A szultán a hatalmát elméletben a *saria* szabályaival összhangban gyakorolta, a gyakorlatban azonban nem volt intézményesített mechanizmus, mely a szultán ügyleteit a *saria* szabályainak betartása szempontjából ellenőrizhette volna. A szultán mellett létezett olyan hivatalnok (pl. a diván, aki tanácsadó és döntéshozó szerepet is vállalt) aki részt vett az

³² Janin, Hunt – KAHLMEYER Andre: Islamic Law. The Sharia from Muhammad's Time to the Present. MacFarland, London, 2007. 188. o.

³³ Findley, Carter Vaughn: Bureauratic Reform in the Ottoman Empire. Princeton Universtiy Press, 1986, 5. o.

³⁴ Gibb, Hamilton Alexander Roskeen – Bowen, Harold: Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East. Oxford University Press, 1969, I. kötet, 2. rész, 120. o.

³⁵ Peretz, Don: The Middle East Today, Praeger, London, 1994. 53-65. o.

³⁶ Ld. Islahat fermani rendelkezéseit.

³⁷ Greber, Haim: State, Society and Law in Islam, Ottoman Law in Comparative Perspective. State University of New York Press, New York, 1994. 22. o.

³⁸ Gamm, Niki: Ottoman Rulers - Sultan, Khan, Padişah and Caliph. 2013.

[http://www.hurriyetdailynews.com/ottoman-rulers-sultan-khan-padisah-and-caliph. \(2015.02.18.\)](http://www.hurriyetdailynews.com/ottoman-rulers-sultan-khan-padisah-and-caliph. (2015.02.18.))

államhatalom gyakorlásában, de mégsem volt igazi hatalommegosztás, mert minden hivatalnok, különösen a *sadrazam* (nagyvezír) a szultántól eredeztette hatalmát.

Ennek magyarázata valószínűleg az iszlám jog klasszikus teóriájából következik, mely szerint az iszlám joga isteni renden alapuló rendszer, melyet nem előzhet meg a muszlim állam és nem ellenőrizheti a muszlim közösség. Az iszlám előzi meg a muszlim államot és az iszlám ellenőrzi a muszlim közösséget.³⁹

Amikor I. Szelim szultán 1517-ben elfoglalta Egyiptomot, az utolsó kalifát (III. Al-Mutawakkil 1508-1517) Isztambulba vitte és utódai javára lemondatta jogáról, a szultán hivatalosan is az iszlám világ védelmezőjévé vált⁴⁰ és a szunnita muszlim világban is elfoglalta a helyét. Ezt követően az ottomán szultánok előszeretettel viselték az iszlám kalifája⁴¹ címet, mely kifelé kifejezte a teokratikus monarchia rendszerének lényegét.⁴²

Az ottomán állam azonban soha nem volt szigorúan vallásos kormányzati rendszer. Az ottomán szultán a szunnita iszlám négy iskolája közül a Hanafi iskolához (törökül: *hanefi mezhebi*) mint a legliberálisabb jogtudományi iskolához ragaszkodott.⁴³

Az ottomán hatalomfelfogási koncepciót kevésbé érintették meg az iszlám elvei. A szeldzsuk törökök az ottomán birodalom megalakítása előtt már alaposan magukévá tették az iszlám előtti perzsa és ősi türk vezetési elveket, amelyek megfeleltek egyfelől törzsi berendezkedéseiknek, másrészt a későbbi katonai stílusú államszervezetnek. A jogrendszer kettősségére jellemző volt, hogy a hatalmas szultánok nem vonakodtak életbe léptetni olyan jogszabályt, amely nem fért össze az iszlám joggal. Megfigyelhető az is, hogy minél gyengébb volt a szultán személyes tekintélye és befolyása, annál szigorúbban ragaszkodott az ősi szokásokhoz és hagyományokhoz.⁴⁴ Ennek megfelelően II. Mehmet szultán (1451-1481) Konstantinápoly meghódítója egy szultáni dekrétumban engedélyezte, hogy a birodalom hercegei megöljék bátyjaikat a trónharcok elkerülése érdekében, noha az iszlám jog korántsem engedélyezte a testvérgyilkosságot. Egy másik igen kifejező példa erre, a nem muszlim idegenek birodalomba ékelődött szuverén pozíciójával kapcsolatos, melyet a jogrendszerben az iszlám jog és szultáni rendelkezések között elhelyezkedő, az Ottomán Birodalom és a különböző keresztény országok közötti diplomáciai megegyezések biztosítottak a „szultán akaratainak kifejezésével” megjegyzés alatt. Ennek megfelelően például a külföldi hatalmak konzuli bíróságait (törökül: *konsolosluk mahkemesi*) az ottomán uralkodó kizárólagos igazságszolgáltatási hatáskörrel ruházta fel a birodalom területén tartózkodó nem muszlimok bírósági ügyeiben.⁴⁵

Összességében elmondható, hogy a törökök és vezetőjük, a szultán az iszlám köpenyébe bújva egy alapjaiban iszlám országban nyilvánosan gyakorolták a saját érdekükben álló jogszokásaikat. Az emberek szokásai és az uralkodó akarata tehát nem csak elméletben, hanem gyakorlatban is, mint tényleges jogforrások elfogadottá váltak.⁴⁶ Az iszlám országok közül egyedülállóan a törökök állítottak fel a világi hatalomnak is szabályokat és nem ágáltak a jog szekularizálása ellen. A kalifa címet is viselő padisah/szultán, mint világi hatalom fel volt hatalmazva a jogszabályalkotásra, tehát a modern értelemben vett szekuláris

³⁹ Coulson, Noel: A History of Islamic Law. Edinburgh University Press, 1964. 1-2. o.

⁴⁰ Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Balassi, Budapest, 2001. 27. o.

⁴¹ A kalifa szó jelentése (Mohamed) utód(a), helyettese. „In”: Landau, Jacob: Exploring Ottoman and Turkish History, Hurspub, 2004. 25-30. o.

⁴² Lewis, Bernard: Isztambul és az Ottomán Civilizáció. Gondolat, Budapest, 1981. 48. o.

⁴³ Burak, Guy: The Second Formation of Islamic Law. The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire. Cambridge University Press, New York 2015. 17-18. o.

⁴⁴ Gibb, Hamilton Alexander Roskeen – Bowen, Harold: Islamic Society and the West..., 1. kötet, 2. rész, 153-160. o.

⁴⁵ Hekimoglu, Mehmet Merdan: Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic..., 6-7. o.

⁴⁶ Lewis, Bernard: Isztambul és az Ottomán Civilizáció... 49. o.

jogalkotás és jogfejlődés a törökök körében a kezdetektől elfogadott volt és nem ütközött erős társadalmi ellenállásba.

III. *Nizam-I Cedit*⁴⁷

Az Ottomán Birodalom Dicsőséges Szulejmán (Süleyman) szultán (1520-1566) uralkodása utolsó periódusában hanyatló szakaszába ért. A 18. századtól az Ottomán birodalom a nyugati civilizáció befolyására és az aktuális politikai helyzet megoldására reformtevékenységbe kezdett. A reformtörekvésekre szükségességének gondolata a katonai vereségekkel egyidőben keletkezett, ezzel magyarázható az is, hogy az első reformok a hadügyet érintették.⁴⁸

A mélyreható reformok kora III. Szelim szultánhoz köthető (1789-1807), akit a legjelentősebb reformerek között tartunk számon. Hozzá köthető az ún. Új Rend (törökül: *Nizam-I Cedit*) megalakítása is.⁴⁹ Az Új Rend a következőket jelentette: a janicsár hadtest helyett egy új hadtest felállítása, az *ulema* befolyásának megtörése, és különböző erőfeszítések tétele a nyugati civilizáció szintjének elérése érdekében.⁵⁰

Ennek keretében a fiatal III. Szelim, akire a Nagy Francia Forradalom eredményei nagy hatást gyakoroltak, azt is érvénybe léptette, hogy döntő kérdésekben, vagy válsághelyzetben (törökül: *mesveret, müsavere etme, danisma*) a szultánnak a legmagasabb szintű hivatalnokaival tanácskozni kelljen. A konzultációs eljárás bevezetése az első lépés volt az alkotmányos kormányzás megteremtése felé. Ennél fogva III. Szelim új elképzeléseivel nem csak egy új katonai rendtartást, hanem egy új kormányzati módszert is bevezetett.⁵¹ A régi rend támogatóinak ez természetesen sértette az érdekeit, meggyilkolták III. Szelimet és helyette IV. Mustafát helyezték a trónra. A konzervatívok ismételt hatalomra kerülése után egy reformista "lord", Alemdar Mustafa Pasha segítségével II. Mahmut 1808-ban hatalomra lépett és a reform mozgalmak ismét feléledtek.⁵²

IV. *Sened-I Ittifak*

Az Ottomán Birodalom alkotmányossága érdekében tett első lépése a *Sened-I Ittifak*, egy egyezségi okirat volt a központi kormányzat képviselői és a provinciák vezetői (törökül: *ayanlik*) között. Az *ayan* a középosztály muszlim része volt és jelentős funkció, hatalmi helyzete szempontjából a csoport folyamatosan változott a 18-19. században.⁵³ Ha meg kellene határozni az *ayanli*hoz tartozók körét ebben az időben leginkább a hadviselésben résztvevők, a katonai bázist és annak anyagi hátterét megteremtők csoportját értenénk alatta.⁵⁴ Több kutató nemesi értelemben is használja a szót, a félreérthetőség miatt azonban kerülöm a rendként történő megnevezést.

⁴⁷ Új Rend.

⁴⁸ Kinross, Patrick: *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. Perennial, USA, 259-277. o. (első kiadás Quill, New York, 1979.)

⁴⁹ Kinross, Patrick: *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall...*, 433-436, 417. o.

⁵⁰ Howard, Douglas Arthur: *The History of Turkey*. Greenwood, London, 2001, 43-55. o.

⁵¹ Hekimoglu, Mehmet Merdan: *Constitutional Developments ...*, 9. o.

⁵² Shaw, Stanford Jay - Shaw Ezel Kurul: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 1. kötet, Cambridge University Press, New York, 1976. 2-3. o.

⁵³ Karpat, Kemal Hasim: *Transformation of the Ottoman State. 1789-1908*. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 3/1972, 243-281. o. <http://psi424.cankaya.edu.tr> (2015.02.18.)

⁵⁴ Zens, Robert: *Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)*. *International Journal of History*, 3/3, 2011. http://www.historystudies.net/Makaleler/1191282883_27-Robert%20Zens.pdf (2015.02.18.)

Ezt a megállapodást II. Mahmut (1807-1839) uralkodása idején egy sikeres közvetítő *Alemdar Mustafa Pasha* segítségével – aki 1808. szeptember 29-ére a szultán nyári rezidenciájába invitálta a nemeseket a reformok megvitatása érdekében – 1808. október 7-én írták alá azzal a céllal, hogy a provinciákban hatástalanul működő, a rohamosan hanyatló központi államhatalmat helyreállítsák. A provinciák urai ugyanis olyan helyi hatalomra és függetlenségre tettek szert, hogy lassan megkérdőjelezték a központi hatalmat.⁵⁵ Ez az *ayanlı*val kötött együttműködési egyezmény a központi államhatalom helyreállításáról szólt.

A megállapodás⁵⁶ bevezetéséből, 7 cikkelyből és egy záró rendelkezésből állt, melyek mind a központi államhatalom, mind az *ayanlı* kötelezettségeit kölcsönösen tartalmazták. Egyrészt a szultán és a központi hatalom (nagyvezír) autoritását minden földesúrnak el kellett ismernie (1. és 4. Cikkely). Az ottomán adórendszer az egységesen egész birodalom területén, minden provinciában érvénybe lépett, annak minden bevétele a szultánt illette meg (3. Cikkely), cserébe viszont a szultán ígéretet tett az adóbevételek igazságos és becsületes elosztására (7. Cikkely). Az *ayan* köteles volt katonai egységeit a szultán részére átengedni (2. Cikkely), a mindenkori terveknek megfelelően és kölcsönös megvitatás után, mely utóbbira vonatkozóan a megállapodás nem tartalmazott külön részleteket. Köteles volt a szultáni kincstár védelmét biztosítani (3. Cikkely), zendülés esetén a szultáni kérés bevárása nélkül annak segítségére sietni (6. Cikkely). A megállapodást aláíró *ayanlık* ígéretet tettek arra, hogy a reformokkal szembeszegülőkhöz elleni küzdelemben is támogatják a szultánt. Kötelesek voltak továbbá a nagyvezír utasításainak eleget tenni azzal, hogy annak mindenféle önkényeskedését, törvénytelen utasítását megtagadhatták (4. Cikkely), a nagyvezír pedig ígéretet tett arra, hogy adókérdésekben konzultál a provinciák uraival (7. Cikkely). A Portának minden *ayan* közigazgatási területét el kellett ismernie (5. Cikkely), akik csak a saját területükön gyakorolhatták hatalmukat (5. Cikkely) egymás területének és autonómiájának kölcsönös elismerése mellett (5. Cikkely) Emellett elfogadták (5. Cikkely), hogy jogaikat, birtokaikat apáról fiúra átörökíthetik.⁵⁷ A nagyurak szuverenitása a kisebb földesurak felett is az 5. Cikkelyben került elfogadásra.⁵⁸

A katonai reformok tekintetében az egyezmény nem tartalmazott új rendelkezést, az Új Rend (*Nizam-I Cedit*) reformjai maradtak életben.

A Sened-I Ittifak jelentőségét többen a Magna Carta Libertatum eredményeihez hasonlítják, az egyezményt pedig az "Ottománok Magna Cartájaként" az uralkodó és a nemesek között kötött kvázi alkotmánylevélnek tekintik. A Sened-I Ittifak azonban nem egy társadalmi ellenállás következtében keletkezett dokumentum volt, nem azok nyomására keletkezett, akik jogai és szabadsága sérelmet szenvedett. Nem egy mozgalom eredménye volt, ahol lényegében az emelkedő burzsoázia politikai véleménye került volna kifejezésre. A padisah hatalmának korlátozásából nem elsősorban a burzsoázia, vagy az emberek profitáltak, hanem az egyébként már hanyatlóban lévő feudalizmust, mint főellenséget erősítette.⁵⁹

Kétségtelen eredményei közé sorolható az, hogy az ottomán történelemben először a szultán hatalmának korlátozására kísérletet tettek egyrészt az adózás egységes szabályai, másrészt a kölcsönös szerződési kötelezettségek felállításával.

⁵⁵ Kinross, Patrick: *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall...*, 437-438. o.

⁵⁶ A Sened-I Ittifak szövege egyelőre magyar fordításban nem jelent meg. Eredeti szövege <http://www.tarihin.com/19yy-islamhatlari/2mahmut-donemi/466-senedi-ittifak.html>, angol nyelven „In”: Shaw, Stanford – Shaw, Ezel: *History of the Ottoman Empire*. Cambridge, 1977. III. kötet, 2. o.

⁵⁷ Shaw, Stanford Jay – Shaw, Ezel Kurul: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey...* 2-3. o.

⁵⁸ Innentől beszélhetünk az *ayanlı* réteg hivatalos differenciálódásnak kezdetéről, mely a rend kialakulásához vezetett.

⁵⁹ Karpat, Kemal Hasim: *Some Historical and Methodological Considerations Concerning Social Stratification in the Middle East*. „In”: Schulze, Reinhardt (szerk.): *Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia*. Brill, Leiden, 2004, 81. kötet, 291-311. o.

A szerződéses kötelezettségek közé azonban nem iktattak be a kötelezettségek végrehajtására vonatkozó rendelkezéseket. Valójában kizárólag a záró rendelkezések írták elő, hogy a dokumentumot a mindenkori nagyvezírnek alá kell írnia. A szultánnak nem kellett az egyezményt aláírnia, csupán annyit garantált a dokumentumban, hogy igazságosan fog uralkodni. Összesen négy nemes írta alá a dokumentumot, a többiek pedig arra a véleményre jutottak, hogy az "igazságos" uralkodás ígéretére nem fogják a saját függetlenségüket korlátozni és további költségeket vállalni. A tárgyalások következménye az lett, hogy Alemdar Mustafa Pasát janicsárjai 1808. november 15-én meggyilkolták, és a helyébe lépő nagyvezír már alá sem írta a Sened-I Ittifak-ot. II. Mahmut szultán felismerte, hogy a Sened-I Ittifak nem képes a központi hatalmat erősíteni.⁶⁰

V. *Tanzimat fermani*⁶¹ (A Rózsaházban⁶² felolvasott Szultáni Levél⁶³)⁶⁴

Az Ottomán birodalom alkotmányjogi fejlődésének második nagy állomása a török reformkorként emlegetett Tanzimat korszak volt, melynek gyökerei az 1789-es francia forradalomig nyúlnak vissza. A *tanzimat* szó a *tanzim* szóból ered, amely újra elrendezést jelent. Ebben az értelemben a *tanzimat fermani* egy sor olyan rendelkezést takar, melyet az új rend léptetett életbe az államszervezés körében, valamint azokra a területekre vonatkozó szabályok összességét jelenti, melyeket az iszlám jog nem szabályozott, és azt a nyugati jogrendszerből vettek át.⁶⁵ A török jogtörténetben a nyugati jog adaptációja elsősorban a Tanzimat idejére tehető.⁶⁶ Ezt a korszakot jogi dualizmusnak is nevezhetjük, hiszen mind az iszlám jogot, mind a nyugati jogot (különösen a franciát) párhuzamosan alkalmazták egészen a modern török köztársaság megalapításáig.

A korszak első jelentős dokumentuma a II. Mahmut (1839-1861) által szultáni *edictummal* kihirdetett Hatti Hümayunu⁶⁷ azaz Szultáni Levél (1839) volt, mely a török alkotmánytörténet egyik legfontosabb dokumentuma lett. A szultáni levél az alapjogok első deklarációja, a szabadságjogok első kartája volt. Egy alkotmányos dokumentum, mely először korlátozta egyoldalúan a szultán saját kezdeményezésére a saját hatalmát (oktrojált önkorlátozás). Ennél a jellegénél fogva különbözik a Sened-I Ittifaktól, amely inkább szerződéses jellegű elemeket tartalmazott.

A Gülhane Hatti Hümayunu-ban biztosított élet, vagyon és becsületre vonatkozó összes jog egyenlő mértékben illette meg az Ottomán Birodalom területén élő muszlimokat és nem muszlimokat, tekintet nélkül vallásukra. Biztosította az élet biztonságát, a becsület és a tulajdon védelmét.

⁶⁰ Freitag, Ulrike – Lafi, Nora (szerk.): *Urban Governance Under the Ottomans. Between Cosmopolitanism and Conflict*. SOAS, Routledge Studies on the Middle East, Routledge, London, 2014. 37-58. o.

⁶¹ A *fermani* jelentése rendelet, rendelkezés.

⁶² *Gülhane* (Rózsaház) az *Eszki Szeraj* (Régi Palota) egy kisebb épülete volt. „In”: Dr. Mészáros Gyula: A török alkotmány alaptörvényei, Bevezetés.

⁶³ Törökül: Gülhane Hatti Hümayunu.

⁶⁴ A Gülhane-ben felolvasott Hatti Hümayunu (1939) eredeti török nyelvről történt magyar nyelvű fordítása: Dr. Mészáros Gyula: A török alkotmány alaptörvényei. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1912. 11-14. o.

⁶⁵ Így például a francia Kereskedelmi Törvény, Büntetőjogi kódex, melyek rendelkezései az 1856-os és 1858-as törvényekbe lett adaptálva. „In”: Hekimoglu, Mehmet Merdan: *Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic...*, 11. o.

⁶⁶ Rubin, Avi: *Ottoman Judicial Change in the Age of Modernity: A Reappraisal*. *History Compass* 6/2008. https://www.academia.edu/540604/Ottoman_Judicial_Change_in_the_Age_of_Modernity_A_Reappraisal. (2015.02.18.)

⁶⁷ A Hatti Hümayunu alatt minden olyan hivatalos dokumentumot értünk, melyet a szultán bocsátott ki.

A teljes vagyonelkobzás-büntetést eltörölték (törökül: *müsadere yasagi*), a bűncselekmény elkövetésében nem részes örökösök az elkövető vagyont örökölhették, örökösödési joguktól nem foszthatták meg őket. Rögzítette, hogy az adókat vagyoni helyzettől függően kell kiszabni, melynek során jogszerűen és kiszámíthatóan kell eljárni, törekedve a jogbiztonság elvének betartásához. Eltörölte az államjövedelmek bérbeadásának rendszerét. Rögzítette továbbá, hogy a hadviselés és egyéb állami kiadások – a beszedésük módjával együtt – törvényben legyenek meghatározva. Megszüntette az életfogytig tartó katonaságot és a szolgálati időt 4-5 évben maximálta. A büntetőjogba eljárási garanciákat is beépített pl. a tárgyaláshoz való jogot, az eljárások nyilvánosságát és megtiltotta az ítélelhozatal nélküli kivégzést. A szabályok betartására a szultán, az ulema tagjai és a miniszterek is megesküdtek, az ellene vétkezők büntetését külön büntetőtörvény rögzítette.⁶⁸

A korábbiakhoz hasonlóan itt sem volt olyan eljárás, intézmény, vagy rendelkezés megfogalmazva, amely a szultán aktusait a szultáni levél rendelkezéseivel összhangba hozta volna, illetve, amely a szultánt a betartására kényszeríteni, hatalmát korlátozni tudta volna. A rendelkezések betartása a szultán belátásán múlt.⁶⁹

VI. *Islahat*⁷⁰ *fermani*⁷¹ (*Islahat Hatt-I Hümajunu*⁷²)

A központi hatalom helyreállítása hatalmas nehézségekbe ütközött, hiszen a centrális és a provinciális hatalom képviselői generációk óta egymástól függetlenül gyakorolták hatalmukat. A helyi közösségek urai szinte teljes autonómiát élveztek, így az etnikailag sokszínű birodalom széthullása fenyegető veszéllyé vált.⁷³

Az *Islahat fermani*-t a krími háború idején már 1853-ban megfogalmazta egyrésről Franciaország, Ausztria, Nagy Britannia, Szardínia, és az Ottomán Birodalom, másrésről az Orosz Birodalom. Anglia és Franciaország azt ajánlotta, hogy az Ottomán Birodalmat az európai államok közé tartozónak tekintsi, ennek fejében azonban az ottlakó keresztények számára liberálisabb magatartást követelt, egyenlő jogok garantálása mellett.⁷⁴ I. Abdülcemil szultán garantálta is ezt egy *decretumban*, melyet Anglia és Franciaország jól időzítve a párizsi békeszerződés 1856-os aláírása előtt, – mely biztosította az Ottomán Birodalmat, hogy megvédi a Földközi-tengeri kereskedelmi útvonalait Oroszországgal szemben – Isztambulban kihirdetett. A *decretum* gyakorlatilag arról szólt, hogy az Ottomán Birodalom elismeri az *Islahat fermani*ben foglaltakat, melyet a külföldi kormányok készítettek elő számára. Az Ottomán Birodalom tehát hanyatlásának olyan korszakához érkezett, amikor külföldi hatalmak nem kevés számukra tett belpolitikai engedmény mellett tudták reformokra bírni.⁷⁵

Az *islahat* szó a török *islah* (reform) szóból származik. Az *Islahat fermani* a *tanzimat fermani*t jelöli további változtatásokkal. Az *edictum* még határozottabban továbbvitte a *Tanzimat fermani* eredményeit az Ottomán Birodalom nem muszlim lakosainak muszlimokkal egyenlő bánásmódját illetően, de más ügyekben is, így például a jogok, adók, katonai szolgálat és toborzás, oktatás, közhivatalokban eljárás és bírósági tanúvallomástétel ügyében is. Újra megerősítette az 1839-as szultáni levélben az alattvalóknak vallás és

⁶⁸ A teljes magyar fordítás In: Dr. Mészáros Gyula: A török alkotmány alaptörvényei. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1912. 16-23. o.

⁶⁹ Hekimoglu, Mehmet Merdan: Constitutional Developments ..., 13. o.

⁷⁰ *Islahat* jelentése reform.

⁷¹ A szultán kézjegyével (tugrájával) ellátott szultáni, rendelet, parancs.

⁷² A Hatt-I Hümajunu első sorát a szultán kézírással írta, így a kézirat a törvény erejével bírt.

⁷³ Bragg, John: Ottoman Notables and Principatory Politics, *Tanzimat Reform in Tokat 1839-1876*. Routledge, New York, 2014. 2. o.

⁷⁴ Singh, Naunihal: *The Evolution of International Relations*. Mittal, 2002. New Delhi, 188. o.

⁷⁵ Hanioglu, Sükrü: *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press, 2008. 82-83. o.

felekezetkülönbség nélkül biztosított jogokat. Meghagyta az összes nem muszlim vallási felekezetnek a régebben adományozott előjogokat és kiváltságokat, rendezte a különböző vallási felekezetek belső vitás kérdéseit és teljes vallásszabadságot hirdetett.

Az *Islahat fermani* egy bevezetésből, 24 cikkből és egy záró rendelkezésből áll. Az *Islahat fermani* rendelkezéseit a következőképpen lehetne összefoglalni: az Ottomán Birodalomban élő muszlimok és nem muszlimok jog előtti egyenlősége, tekintet nélkül vallási (vagy szektához) tartozásukra végérvényesen rögzített volt. A nem muszlim vallási közösségek privilégiumait is biztosította a dokumentum. Garantálta továbbá a bírósági eljárások nyilvánosságát, eltörölte a kínzást az eljárásokban. A büntetések kiszabása során a humánus bánásmód érvényesült, elfogadták a *nullum crimen sine lege*, és a *nulla poena sine lege* elveket, létrehoztak vegyes bíróságokat, mellyel lehetőség nyílt muszlimok és nem muszlimok között zajló perek tárgyalására, emellett a nem muszlimok tartományi gyűléseken való részvétele és politikai jogaik gyakorlásának lehetősége is biztosítva lett.

Bár a szultán esküt tett az *Islahat fermani* betartására és ő maga tiszteletben is tartotta a rendelkezéseit. Hasonlóan a *Tanzimat fermani*hoz, nem iktattak be semmilyen mechanizmust, amely azt ellenőrizte volna, hogy a szultán rendelkezései mennyire vannak összhangban a rendelet kötelezettségeivel, amely képes lett volna a szultán hatalmának korlátozására. Itt is a szultán belátására volt bízva, hogy eleget tesz-e az *edictum* rendelkezéseinek, melynek oktrojáló jellege szintén különbözött a *Sened-I Ittifak* szerződéses jellegétől.

VII. Kanuni Esasi⁷⁶ - az első ottomán alkotmány (1876)⁷⁷

Az előbb említett szultáni *edictumok* és reformok azt eredményezték, hogy az ottomán értelmiségiekből egy olyan kis csoport kezdett szerveződni, akik a nyugat alkotmányos fejlődését követve az Ottomán Birodalomban is hasonlót akartak megvalósítani. Az ún. „fiatal ottománok”⁷⁸ – akiket a szultán maga küldött Franciaországba – célja egyértelműen az alkotmányos monarchia megvalósítása volt, mely tulajdonképpen azt jelentette, hogy a szultán hatalmát a parlament korlátozza a birodalom összeomlásának elkerülése érdekében.⁷⁹ Ők hozták a birodalomba a civilizáció, a modernizáció, a nacionalizmus és a szekularizáció eszméit.⁸⁰

Az Ottomán Birodalom első alkotmányát, melyet az 1831-es belga alkotmányról és az 1875-ös francia alkotmányról modelleztek,⁸¹ egy 28 tagú bizottság (*Cemiyet-I Mahsusa*) készítette elő Mithat Pasa vezetésével, aki a fiatal ottománok vezetője volt. Az alkotmányt 1876. december 23-án hirdették ki egy szultáni rendelettel, melyet II. Abdülhamit (1876-1909) szultán bocsátott ki, Mithat Pasa jóváhagyásával.

Az alkotmánynak ismételten egyoldalú és nem bilaterális jellemzői vannak, megint lehetősége nyílt a szultánnak az alkotmány figyelmen kívül hagyására. A történettudomány

⁷⁶ Törökül: Alapjogok.

⁷⁷ A teljes magyar fordítás In: Dr. Mészáros Gyula: A török alkotmány alaptörvényei. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1912. 24-43. o.

⁷⁸ Heper, Metin – Sayan, Sabri (szerk.): The Routledge Handbook of Modern Turkey. New York, 2012, 15-26. o.

⁷⁹ Gocek, Fatma Muge: Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Ottoman Westernization and Social Change. Oxford University Press, Oxford, 1996. 133. o.

⁸⁰ Metin, Özgür-Gelbal Onur: The Path to Modern Turkish Law. 1994.

<http://www.ankarabarasu.org.tr/siteler/AnkaraBarReview/tekmakale/2008-2/13.pdf> (2015.02.18.)

⁸¹ Hekimoglu, Mehmet Merdan: Constitutional Developments ..., 15. o.

szerint az alkotmány véget vetett a tanzimat korszakának és kezdetét vette az első alkotmányos korszak (*Birinci Mesrutiyet*).⁸²

Az 1876-os alkotmányt nem török emberek, nem a török nemzetet képviselő bizottság készítette. Egy nyugatot követő vékony értelmiségi réteg erőfeszítéseinek eredménye volt, amely képes volt arra, hogy a szultán akaratát megváltoztassa. Az 1876-os alkotmány tipikus példája a szultáni *edictumon* keresztül kivitelezett oktrojált alkotmányozási eljárásnak. Ez azonban abban különbözik a nyugati modelltől, hogy nem széles társadalmi támogatottság eredménye, hanem egy szűk csoport érdekeit jelenítette meg.⁸³

Az 1876-os alkotmány az államra, alapjogokra, állampolgárok szabadságára vonatkozó alaprendelkezéseket tartalmazta. Az alkotmánylevél a jogi aktusok hierarchiájában a törvény felett helyezkedett el, hiszen a megváltoztatása nehezebb volt, mint a törvényeké (kétharmados többség, 115-116. cikk). Ezen okból az 1876-os alkotmány, mint írott alkotmány teljes alkotmánynak tekinthető anyagi és formai értelemben is.

A Kanun-I Esasi 119 cikkből áll és 13 fejezetre bomlik, mely a következőképpen részletezhető: az alkotmány 1. Cikkelye értelmében az Ottomán Birodalom nem szövetségi (föderalista), hanem központosított állam. A birodalom teokratikus monarchia jellegét az alkotmány nem változtatta meg. Az államhatalom Istentől származik és még mindig az ottomán családot illeti (3. Cikkely), de ez a hatalom csak és kizárólag a család legidősebb fia által gyakorolható. A szultán kinevezte magát kalifának, egyben az iszlám védelmezőjének (4. Cikkely). A szultán szent és felelősségre nem vonható (5. Cikkely). Az államvallás az iszlám (11. Cikkely), a birodalom hivatalos nyelve a török (11. Cikkely).

Az Ottomán Birodalom állampolgárai alapjogait az alkotmány 8-26. Cikkelye szabályozta. A szabályozás mellett – mely gyakorlatilag felsorolásjellegű – nem voltak garanciális rendelkezések. Ennek értelmében az Ottomán Birodalom minden állampolgára számára biztosította a személyes szabadságjogokat (8-10 Cikkely) a *nulla poena sine lege* elvét (10 Cikkely) a vallásszabadságot (11. Cikkely), a szólás és sajtószabadságot (12-13 Cikkely) az igényérvényesítés jogát (14. Cikkely), az ingyenes oktatáshoz való jogot (15. Cikkely), minden ottomán számára jog- és közhivatalok előtti egyenlőséget (17-19 Cikkely) a tulajdon szentségét (21. Cikkely) a lakhely sérthetlenségét (22. Cikkely), az inkvizíció és a kínzás teljes tilalmát (26. Cikkely).

A 113. Cikkely azonban könnyedén kikerülhetővé tette ezeket a rendelkezéseket. A 113. Cikkely értelmében ugyanis a szultánnak joga volt a birodalom területéről kiutasítani és eltávolítani azokat, “akikről a rendőrség hiteles nyomozása folytán kiderül, hogy az állam biztosságát megsértették.” Mivel pedig az alkotmány összes rendelkezése a jogi hierarchiában a törvények felett állt, így nem létezett olyan jogszabály, melynek segítségével e cikkely rendelkezéseit érvényteleníteni lehetett volna. Nem beszélve arról, hogy a rendelkezés totális ellentétben állt a rózsaházi szultáni levél büntetőeljárásra vonatkozó rendelkezéseivel (tárgyaláshoz való jog, eljárás nyilvánossága), mivel ez esetben a nyilvánosság előtt lefolytatott bizonyítási eljárás nem volt megengedett.

Az 1876-os alkotmány az államhatalmi ágak közül a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a szultán kezében hagyta, és a parlamentet nem anyagi, hanem csupán formai értelemben hagyta meg. A törvényhozó hatalom nem a parlamenthez tartozott (törökül: *Meclis-i Umumi*), kivéve a költségvetés megalkotása (98. Cikkely). Ennek a testületnek az egyetlen alkotmányos kötelessége a törvényhozási tevékenységben történő részvétel volt. A törvényjavaslatok megvitatása ugyan a Képviselőház feladata volt, de semmilyen javaslat nem léphetett életbe a szultán jóváhagyása nélkül (54. Cikkely). Ugyanakkor az alkotmány nem

⁸² Kinross, Patrick: *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. Perennial, USA, 559. o. (első kiadás Quill, New York, 1979.)

⁸³ Berger, Stefan (szerk.): *A Companion to Nineteenth-Century Europe: 1789-1914*. Blackwell, 2006. 178-192., 185. o.

határozta meg a szultán jóváhagyási eljárásának folyamatát. Egy képviselőház által megalkotott törvényjavaslat életbeléptetése teljes mértékben a szultán diszkréciójára volt bízva. A szultán tehát pusztán azzal meg tudta akadályozni egy törvény életbelépését, ha nem tett semmit.

A törvényjavaslat benyújtásának joga kizárólag a Minisztertanács joga volt (törökül: *Heyet-I Viikela*) és csak a szultán konszenzusával kerülhetett törvényjavaslat megvitatásra a Parlament elé (53. Cikkely). A Minisztertanács vezetője a nagyvezír és a miniszterek kinevezése a szultántól függött és egyedül neki tartoztak felelősséggel. A kormány képviselőházi felelősségének pontos szabályai az alkotmányból hiányoztak, a szultán bármikor feloszlathatta a Képviselőházat.⁸⁴

A parlament kétkamarás volt: Szenátusból (törökül: *Heyet-I Ayan*, 60-64 Cikkely) és a Képviselőházból állt (*Heyet-I Mebusan*, 65-80 Cikkely). Egy szultáni rendelettel (43. Cikkely) mindkettőnek egyszerre kellett üléseznie novembertől márciusig. A szultán szükségállapot esetén összehívhatta a parlamentet a törvénykezési időszakon kívül is, illetőleg rövidíthette, vagy meghosszabbíthatta az ülésezési időtartamot (43. Cikkely). A Szenátus tagjainak száma, vezetővel együtt nem haladhatta meg a Képviselőház tagjai 1/3-ának számát (60. Cikkely). A Szenátus tagjait élethosszra a szultán nevezte ki (60., 62. Cikkely). A Szenátus feladata az eléterjesztett törvényjavaslatok felülvizsgálata volt abban a tekintetben, hogy összeegyeztethetőek-e a szultán felségjogaival, a szabadsággal, az alkotmány rendelkezéseivel, az Ottomán Birodalom területi egységével, az állam belső biztonságával, az államvédelmi érdekekkel, avagy egyéb etikai szempontokkal (64. Cikkely). A Képviselőház tagjai közvetlen választással nyerték el tagságukat és az Ottomán Birodalom férfi lakosaiból választották ki őket. Minden kb. 50.000 férfira egy képviselő esett (65. Cikkely). Törvényjavaslat akkor volt előterjeszhető, ha a Képviselőház azt megvitatta (80. Cikkely). Törvényhozó hatalommal azonban kizárólag a szultán volt felruházva.

A bírói hatalom „*mehákim*” címszó alatt az alkotmány 81-91 Cikkelye alatt került szabályozásra. Szabályai megfeleltek a korabeli nyugat-európai standardnak. A bírói testületre vonatkozó szabályok a következőkben foglalhatóak össze: bírókat nem lehet elbocsátani, a bírói elmozdíthatatlan, nyugdíjazása, büntett miatti elítélésből következő elbocsátása külön törvény alá tartozik (81. Cikkely). A bírósági eljárásokban érvényesült az eljárások nyilvánosságának elve (82. Cikkely), az igényérvényesítés szabadsága (83. Cikkely), a törvényeknek megfelelő ítélet garanciája (85. Cikkely) továbbá a bírói függetlenség elve is (86. Cikkely).

Az 1876-os alkotmánnyal tehát nem sikerült a nyugati modellekhez hasonló alkotmányos monarchiát létrehozni. A törvényhozó és a végrehajtó funkciók még mindig széles körben a szultántól függték. Valójában II. Abdulhamid szultán profitált az alkotmányból, aki 1878-ban feloszlatta a parlamentet és nem hívta össze egészen 1908-ig, az országot pedig az abszolutizmus (Törökül: *istibdat*) szabályaival kezdte igazgatni. A 113. Cikkely alapján az alkotmányos monarchia több építője, Namik Kemal, Ziya Pasha és különösen Mithat Pasha értelmiségiek száműzetésbe kerültek.⁸⁵

VIII. II. Mesrutiyet (2. alkotmányos monarchia)

II. Abdülhamit abszolutizmusa egy nagyon gyorsan növekvő ellenzék kialakulásához vezetett. Az ún. „fiatal törökök” német befolyás alatt, II. Abdülhamid zsarnoksága alatt álltak össze és sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, mint az ún. „fiatal ottománok”. Céljuk az volt, hogy a fiatal hivatalnokokkal együttműködve hassanak II. Abdülhamidra és gyakorlatilag

⁸⁴ Özbudun, Ergun: Constitutional Law. „In”: Tugrul, Ansay – Wallace, JR. Don: Introduction to Turkish Law. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2002. 19-51. o.

⁸⁵ Kinross, Patrick: The Ottoman Centuries. The Rise and Fall..., 517-520. o.

megdőntsék az uralkodását. Ez a csoport rábírta az uralkodót arra, hogy 1908. 07. 23. napján aláírjon egy *decretumot* a parlament összehívásáról. Az új parlamenti választások megtartására 1908. november-decemberben került sor, és egyben a fiatal törökök politikai pártjának, az Egység és haladás pártjának a győzelméhez vezetett, akik vezető pozíciójukat 1918-ig megőrizték. Az új parlament neve törökül *Meclis-i Mebusan* lett.

Az újonnan választott parlament 1909. 08. 21. napjával több jogszabályt módosított, többek között az 1876. évi alkotmányt⁸⁶ is. A módosítással érintett (egyben törölt) cikkelyek száma 26 volt. A rendelkezések a következőkben szedhetők össze: az alapjogokat és szabadságjogok kiterjesztették. Beiktatásra került a jogtalan letartóztatások tilalma (10. Cikkely), a sajtószabadság definícióját kiterjesztették a cenzúra tilalmára is (12. Cikkely), a titkos levelezés elfogadottá vált (119. Cikkely), az egyesülés és gyülekezés szabadsága rögzítésre került (120. Cikkely), a hírhedt 113. számúzetésre vonatkozó Cikkely eltörlésre került.

A szultánnak trónra kerülésekor hűséget kellett esküdni a szülőhazájára, a nemzetre, az alkotmányra és a *sarijára* a parlament előtt (3. Cikkely). A miniszterelnököt a szultán választotta, a minisztereket a miniszterelnök (29. Cikkely). A minisztertanács a parlamentnek lett felelős, nem a szultánnak (30. Cikkely). A miniszterek személyi és kollektív felelősséggel tartoztak a parlamentnek (30. Cikkely). A parlament bizalmatlansági indítvánnyal élhetett a kormánnyal szemben. A képviselőház felosztatására a szultán csak a szenátus egyetértésével volt jogosult (35. Cikkely). Emellett a képviselőház felosztatása utáni választásokat három hónap alatt le kellett bonyolítani (35. Cikkely). Tulajdonképpen a parlament nem volt többé megkötve és tagjainak külön összehívás nélkül össze kellett ülni minden év november 14. napján (41. Cikkely). Eltávolították a törvényjavaslatokhoz szükséges szultáni engedély kritériumát is. Úgyszintén azt is, hogy a jogszabály érvénybe lépésének megakadályozásához elegendő volt, ha a szultán nem tett semmit. Kikötötték, hogy az elfogadott törvényjavaslat elfogadására kiszabott határidő két hónap. A szultán visszautalhatta a parlamentnek további megfontolásra a törvényjavaslatot ugyanezen az intervallumon belül. Mindazonáltal a szultánnak jóvá kellett hagyni az elfogadott törvényjavaslatot, ha a parlament ismételt 2/3 os többséggel elfogadta azt. Sürgős esetekben a kéthónapos határidő tíz napra módosult (54. Cikkely).⁸⁷

Az Ottomán Birodalomban a parlamentarizmus és az alkotmányos monarchia rendszere az 1909-es alkotmánymódosításokkal épült ki. A demokrácia minden alkotmányos feltétele jogi alapokra került. A kül- és belpolitikai helyzet következtében azonban az alkotmánymódosítás jótékony hatásai nem következtek be. A rendszer hamarosan átváltozott az Egység és haladás pártjának egypárti diktatúrájává.

IX. Összegzés

A törököknek évezredek óta alapuló autoritárius kormányzásuk és jogrendszerük volt. Mint monarchikus és teokratikus állam, az Ottomán Birodalom folytatta ezt a Közép-Ázsiából hozott tradíciót. Az államhatalom korlátozásának az első lehetősége a *Sened-i Ittifak*-kal adódott, amely a török történelem első alkotmányos dokumentuma volt. Bár ez valójában a feudalizmus győzelme volt a gyengülő központi hatalommal szemben és nehezen mondható ki, hogy az alkotmányosság kritériumai megjelentek volna benne, a törökök mégis az alkotmányos dokumentumok közé sorolják. Kétségtelen eredményei közé sorolható, hogy

⁸⁶ A módosított rendelkezések angolul: <http://www.anayasa.gen.tr/1909amendment.htm>, 1876-os alkotmányszöveggel együtt <http://www.worldstatesmen.org/OttomanConstitution1876.htm>. (2015.02.15.)

⁸⁷ Özbudun, Ergun: Constitutional Law. „In”: Tugrul, Ansay – Wallace, JR. Don: Introduction to Turkish Law. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2002. 121. o.

az ottomán történelemben először tettek kísérletet a szultán hatalmának korlátozására a kölcsönös szerződési kötelezettségek felállítására révén.

Az alapjogok első deklarációja a *Tanzimat Fermani*, egy egyoldalú *edictum* volt, melyben több alapjog és szabadságjog is rögzítésre került. Bár a dokumentumot a nyugati hatalmak nyomására adták ki, a *decretum* az ottomán államférfiak politikai kiegyezésének volt tekinthető. A reformtörekvéseknek, így a *Tanzimat Fermanin*ak sem volt komoly társadalmi bázisa. Ugyanez mondható el az *Islahat Fermaniről* is, amelyet a nyugati hatalmaknak (Franciaország, Nagy Britannia) szántak megfelelő engedményeik fejében az 1856-os párizsi békekonferenciára.

Az 1876-os alkotmány tulajdonképpen egy maroknyi értelmiségi erőfeszítéseinek, az ún. „fiatal ottománoknak” volt köszönhető, akik követni próbálták a nyugati alkotmányos fejleményeit. Véleményük szerint a birodalom összeomlása megelőzhető parlament felállításával és alkotmány életbe léptetésével. Az egyébként szultáni kérésre indult kutatás és „nyomásgyakorlás” eredményeket hozott: az 1876-os alkotmányt II. Abdülhamid elfogadta. Ez az alkotmány szultáni *edictum* formájában jelent meg, és valódi értelemben nem limitálta a szultán hatalmát. A törvényhozó, a végrehajtó és bírói hatalom továbbra is a szultán kezében összpontosult, így nem beszélhetünk modern értelemben vett alkotmányról. A szultán úgy gyakorolta alkotmányos jogait, hogy 1908-ig nem hívta össze az ottomán parlamentet, és despotikus uralkodást kezdett.

Ez ellen egy fiatal értelmiségiekből álló csoport a „fiatal törökök” léptek fel az „Egység és haladás” pártjába tömörülten. A nyomás eredményeképp egy 1909-es alkotmánymódosítás által egy második alkotmányos monarchia szultán általi (II. Abdülhamid) kihirdetéséről beszélhetünk. A szultán hatalmát korlátozták az ottomán parlament javára. Így a valódi parlamentáris kormányzás megvalósult és a hatalmi ágak elválasztása is megtörtént. A rezsim alkotmányosan garantálta az alkotmányos alap- és szabadságjogokat a politikai hatalommal szemben, amelyet tökéletesen átalakítottak alkotmányos monarchiává. Sajnálatos módon azonban demokratikus kormányzási tapasztalat hiányában a haladás pártjának apparátusa rövid idő alatt átvette az irányítást.

Irodalomjegyzék

Antoniou, Vasilias Lilian – Soysal, Yasemin Nuhoglu: Nation and the Other in Grek and Turkish History Textbooks. „In”: Schissler, Hanna – Soysal, Yasemin Nuhoglu (szerk.): The Nation Europe and the World. Textbooks and Curricula in Transition. Berghahn Books, London, 2005.

Berger, Stefan (szerk.): A Companion to Nineteenth-Century Europe: 1789-1914. Blackwell, 2006.

Bozkurt, Gülnihal: Review of the Ottoman Legal System. 3 OTAM (Osmanlı Tarihi Arastırma Uygulama Merkezi Dergisi – Otoman History Research and Application Journal) 1992, 115. o.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10563.pdf> (2015. 02.18.)

Bragg, John: Ottoman Notables and Principatory Politics, Tanzimat Reform in Tokat. 1839-1876. Routledge, New York, 2014.

Burak, Guy: The Second Formation of Islamic Law. The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire. Cambridge University Press, New York 2015.

Coulson, Noel: A History of Islamic Law. Edinburgh University Press, 1964.

Demant, Peter: Islam vs. Islamism. The Dilemma of the Muslim World. Praeger, London, 2006.

Demeter Gábor: A Balkán és az Oszmán Birodalom I., Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.

Dzsihangir, Fehmi: A Török Köztársaság fél évszázada. Politikai és gazdasági áttekintés. Kossuth, 1974.

Findley, Carter Vaughn: Bureauratic Reform in the Ottoman Empire. Princeton Universtiy Press, 1986.

Flesch István: A Török Köztársaság története. Corvina, Budapest, 2007.

Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Balassi, Budapest, 2001.

Freitag, Ulrike – Lafi, Nora (szerk.): Urban Governance Under the Ottomans. Between Cosmopolitanism and Conflict. SOAS, Routledge Studies on the Middle East, Routledge, London, 2014.

Gerber, Haim: State, Society and Law in Islam. Ottoman Law in Comparative Perspective. State University of New York Press, New York, 1994.

Gibb, Hamilton Alexander Roskeen – Bowen, Harold: Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East. Oxford University Press, 1969.

Gocek, Fatma Muge: Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Ottoman Westernization and Social Change. Oxford University Press, Oxford, 1996.

Hanioglu, Sükrü: A Brief History of the Late Ottoman Empire. Princeton University Press, 2008.

Hekimoglu, Mehmet Merdan: Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic. Grin Verlag, München, 2010.

Heper Metin – Sayan, Sabri (szerk.): The Routledge Handbook of Modern Turkey. New York, 2012.

Howard, Douglas Arthur: The History of Turkey. Greenwood, London, 2001.

Itzkowitz, Norman: Ottoman Empire and Islamic Tradition. The University of Chicago Press, London, 2008.

Janin, Hunt – Kahlmeyer, Andre: Islamic Law. The Sharia from Muhammad's Time to the Present. MacFarland, London, 2007.

Karpat, Kemal Hasim: The Stages of Ottoman History: A Structural Comparative Approach. „In”: Karpat, Kemal Hasim (szerk.): The Ottoman State and its Place in World History. Brill, Leiden, 1974.

Karpat, Kemal Hasim: Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays. Brill, Leiden, 2003.

Karpat, Kemal Hasim: Transformation of the Ottoman State, 1789-1908. International Journal of Middle Eastern Studies, 3/1972, 243-281.o. <http://psi424.cankaya.edu.tr> (2015.02.18.)

Karpat, Kemal Hasim: Some Historical and Methodological Considerations Concerning Social Stratification in the Middle East. „In”: Schulze, Reinhardt (szerk.): Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia. Brill, Leiden, 2004.

Kinross, Patrick: The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire. Perennial, USA, 2002. (első kiadás 1977)

Landau, Jacob: Exploring Ottoman and Turkish History. Hurspub, 2004.

Lewis, Bernard: Isztambul és az oszmán civilizáció. Gondolat, Budapest, 1981.

Metin, Özgür-Gelbal Onur: The Path to Modern Turkish Law. 1994, <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/AnkaraBarReview/tekmakale/2008-2/13.pdf> (2015.02.18.)

Mészáros Gyula: A török alkotmány alaptörvényei. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1912.

Özbudun, Ergun: Constitutional Law. „In”: Tugrul, Ansay – Wallace, JR. Don: Introduction to Turkish Law. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2002.

Peretz, Don: The Middle East Today. Praeger, London, 1994, 53-65. o.

Quataert, Donald – Inalcik, Halil – Faroqhi, Suraiya – McGowan, Bruce – Pamuk, Sevket: An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914. Cambridge University Press, New York, 1997.

Shaw, Stanford Jay – Shaw, Ezel Kurul: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. 1. kötet, Cambridge University Press, New York, 1976.

Singh, Naunihal: The Evolution of International Relations. Mittal, 2002, New Delhi.

Toynbee, Arnold Joseph: The Ottoman Empire's Place in the World History. „In”: Karpat, Kemal Hasim (szerk.): The Ottoman State and its Place in World History. Brill, Leiden, 1974.

Zaman, Muhammad Quasim: The Caliphs, the 'Ulamā', and the Law: Defining the Role and Function of the Caliph in the Early 'Abbāsīd Period, Islamic Law and Society. 4/1/1997, 1-36. o. <http://www.jstor.org/stable/3399239> (2015.02.18.)

Zens, Robert: Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan). *International Journal of History*, 3/3, 2011. http://www.historystudies.net/Makaleler/1191282883_27-Robert%20Zens.pdf (2015.02.18.)

Török alkotmány szövegek angol fordítását tartalmazó internetes oldalak:

<http://www.tarihin.com/19yy-islamlatlari/2mahmut-donemi/466-senedi-ittifak.html>.

<http://www.anayasa.gen.tr/1909amendment.htm>

<http://www.worldstatesmen.org/OttomanConstitution1876.htm>.